

MAGYAR HALOM

Adalékok a *halom* – *hullám* – *szellem* szóhármashoz

Fő kérdésünk: vajon szóra tudja-e bírni a tájat anyanyelvén a nyelvész, vagy bárki más, akinek anyanyelve magyar, és milyen határig? A címben jelzett három főnév összekapcsolását (Pap Gábor gondolata) egészen röviden a következők indokolják: a *halom* kitüntetett, szent helye lévén a földnek, egyúttal találkozási vagy sűrűsödési helye különféle fajtájú, lentről és fentről ható erőknek vagy sugárzásoknak, melyek *hullámszerűen* terjednek, vagy legalábbis ábrázolhatók és elképzelhetők ilyenekként. E sugárzások főleg *szellemi* természetűeknek tételeződnek, illetve az ember szellemiségére hatnak, sőt a halom önmagában is a fenti világhoz, a szellem világához köt vagy emel bennünket.

A három szó közötti nyilvánvaló hangalaki hasonlóság, és az e mögött rejlő tartalmi, lényegi összefüggések vajjon bonthatók, részletezhető-e tovább, és hogyan? Megközelítésünkben a fő kérdés nem az lesz, honnan ered egy adott szó, mivel ez a kérdés csak arra alkalmas, hogy a lényegről elterelje a figyelmet, hanem az: HOVÁ ÉS HOGYAN ÉPÜL BE? Ezzel visszatérünk Czuczor György és Fogarasi János alapelveihez, akik szótárukat (a továbbiakban: CzF) a gyökök és szóbokrok rendszerére építették, a magyar szavakat igyekeztek lehetőleg a magyar nyelvből *magyarázni*, amit a hazai magyar nyelvészet már nem ért és nem értékel. Ebben a vizsgálódási keretben célunk az, hogy megkeressük a három szó lényegi megfelelését kifejező gyököt vagy gyököket, és ezek köré legalább részlegesen felépítsük az idevonható szavak bokrát-csokrát¹. Kétségtelenül kulcsszavunkkal, a *halommal* kell kezdenünk (a CzF-ből vett idézeteket külön nem jelöljük). Mindjárt ennek szócikkében felfigyelünk arra, hogy CzF a legritkább esetben „származtat” szavakat, ehelyett azt mondja: „hasonló hozzá” vagy „egy vele”, esetleg „rokona”. A hasonlóságokat természetesen észreveszi, még hozzá a nyelvek sokkal tágabb köréből veszi észre, mint újabb szótáraink. Gyöke HAL, és érdemes idézni ennek szócikkéből:

HAL, (1), elvont gyöke különféle családú származékoknak. 1) Magasságot jelent a *halom*, *halmoz* származékokban. 2) Folytonos előre menést, távolodásra vonatkozik² ezekben: *halad*, *halaszt*, *halogat*. Mindkettőnek alapjelentése egy részről a lehellésben, tehát *h* betűhangban rejlik, másrésztől az *l*-ben, vagyis *el* szóban, melynek jelentése, mint tudjuk, a) mozgás, b) folytonosság, teljesség. 3) A gömbölyűt, dudorút jelentő *gal*, *goly* változata ebben: *haluska* (galuska).

---

¹ A CzF-ből elég sokat fogunk idézni, és célunk ezzel messze több a szemléltetésnél. Valójában szótárunkból indulunk ki, és gyakran oda is térünk vissza. Javasoljuk az olvasónak, hogy próbálja meg elsajátítani ezt a különleges elemzési módot és hozzáállást, melyre egyszerre jellemző a magyar nyelv és műveltség ügye iránti mélységes elkötelezettség, és a magas szintű tudományosság; mindkettővel oly ritkán találkozunk a ma forgalomban lévő szótárakban és egyéb nyelvészeti munkákban.

² A CzF-ben nem javítottuk a legnyilvánvalóbb egyeztetési, helyesírási vagy nyomdai hibákat sem. Ezt akkor kell majd elvégezni, amikor a szótárt számítógépre vesszük. Ez a hatalmas munka hamarosan elodázhatatlanná válik, hiszen a mai napig az egyetlen szótár, mely törekszik anyanyelvünk alapvető jellegzetességeinek megragadására.

És akkor mi az –OM? Ebben a keretben természetesen nem lehet más, mint képző, i. *foly-am, szell-em, kör-öm* stb. Ha származéknak tekintjük, akkor HAL(om) vajon ige vagy főnév? CzF csak annyit mond, hogy „magasságot jelent”, de szófaji besorolásáról semmit sem. Ugyanakkor élesen elkülöníti a *halad* csoporttól – vajon jogosan teszi-e? El kell-e feltétlenül fogadnunk tőle? Láthatóan gondban vagyunk, de a segítség néha onnan érkezik, ahonnan nem is várnánk. Az angol nyelv egyik nagy etimológiai szótára (Klein) szerint a *hill* ‘hegy’, *column* ‘oszlop’, *culminate* ‘tetőzik, kulminál’, *ex-cel* ‘meghalad, túlmegy’ egyaránt az indoeurópai (továbbiakban: IE) **qel-* gyökre vezethető vissza, melynek jelentése ‘kél, emelkedik, felmagasodik’. Vajon véletlenszerű a hasonlóság – mit hasonlóság, teljes egyezés! – az IE **qel-* gyök és a magyar KÉL vagy KeL között? Ugyanebből a gyökből származtatják a *holm* szót is, mely a mai angolban ‘folyón vagy tavon található sziget’, de az ószászban még ‘hegy’, az óangolban ‘tenger, sziget, hullám’, óskandinávban *holmr* ‘sziget, kimagasló föld’ jelentésű. Érdekes még megfontolni a következőket: a) KeL szavunk mintha hangrendi változata lenne a HaL(ad) igének, ma mindkettőt finnugorból származtatják (a *hal-om* vajjon nem egyfajta *kel-és* a Föld testén, ahol nagyon ki-, vagy összegyűlik valami?); b) a HaLoM viszont kapásból „szláv eredetű” mai szótáraink szerint, holott az oroszban nincs rokonsága a *халм* főnévnek, a magyarban (és az angolban) viszont láthatóan van; c) a halomkutatás angol klasszikusa, Watkins a halmokról beszélve az angol *mound* szót használja, melynek jelentései: ‘országalma, halom, határjelző kerítés v. sövény’, legalábbis a mai szótárak szerint. Csakhogy régebbi szótárakban e három jelentés még három különböző szóval társul, származtatásuk pedig rendre ←latin *mundus* ‘világ’; ismeretlen eredetű; ←óangol *mund* ‘kéz, védelem’ (Klein, Webster).

Tehát különös módon éppen a ‘halom’ jelentés(ű szó) az, mely „ismeretlen eredetűnek” bizonyul a szigorú angolszász szófejtők szemében, bár megjegyzik azt, hogy a mai hangalak kialakulására talán hatott a francia eredetű *mount*, mely végső soron a latin *mons*-ra megy vissza, és jelentései: ‘hegy; felhág v. mászik vmire; meghág (nőstényt); lóra ül’ (mai angolban is *mounted police* ‘lovasrendőrség’). Vegyük most észre, hogy ‘emelkedés’ szavunk egyaránt jelenti a cselekvést meg a (földtani) magaslatot, és ebből úgy véljük, hogy CzF talán nem tiltakozna, ha fent idézett HAL szócikkben összevonnánk az első két értelmezést. Az is látható, hogy pontosan megvan az angolban a mi szavunk két jelentéstani összetevője: magaslat és haladás (emelkedés, ill. felhágás), bár az angol beszélő ezt már nem érzékeli (hacsak nem tanult latint, vagy nyelvtörténetet). Ilyen szempontból „legárvább” az orosz *халм*, hiszen tovább nem bontható, sőt szóbokra, azaz rokonai sincsenek; éppen ezért a jelelmélet (szemiotika) szempontjából jól viselkedő szó, amennyiben (az orosz nyelvben) teljesen motiválatlan, vagyis önkényes, megegyezésszerű. Valóban ilyen szóból kell származtatni, ha valaki nem akarja észrevenni anyanyelvünk szókinccsének belső, szerves összetartó erőit.

„A m. *halom* forrása nem határozható meg közelebbről...” írja mai szótárunk. Ez a megjegyzés túlon túl gyakran visszaköszön, sokszor ilyen alakban: „valamely közelebbről meg nem határozható szláv nyelvből (származik)”. Alig leplezett a valódi, nem tudományos, hanem világnézeti szándék: anyanyelvünk elszlávosítása. Ilyenkor valóban elgondolkodhatunk, vajon miféle harcászati megfontolások alapján lesz mondjuk *halom* szavunk „szláv eredetű”? Hiszen éppúgy lehetne „származtatni” a germán nyelvcsalád valamelyik tagjától, vagy akár „maradhatna” finnugor is, hiszen szócikkében CzF említi a finn *kallis* szót. (Az is lehet, hogy az ószászok is a szlávól kölcsönözték, netán a szlávok az ószászból. Úgy látszik nem lehet szabadulni az állandó ide-oda kölcsönzés, szavakkal vagy egyéb szellemi javakkal, művészeti ábrákkal való házalás, batyuban ide-oda cipelés, „vándormotívumok” bűvös köréből, mely már rögeszmévé, sőt mi több: nyelvi és művelődéstörténeti tantervek alap gondolatává vált.)

A HAL gyök szócikkéből azonban nem nyílik további út, legalábbis látszólag. Próbáljuk tovább indokolni, alátámasztani a fölfelé mozgás, illetve előre menés közötti kapcsolatot. Minthogy már amúgy is előre jeleztük az egyelőre még – hangtanilag, nyelvileg – nem bizonyított összefüggést a *halom* ~ *bullám* ~ *szellem* között, vagyis már utaltunk egy lehetséges H ~ SZ átmenetre vagy cserére, helyettesítsük be az utóbbi hangot a *halom* szó elejére, egyelőre feltevés jelleggel, utólagos igazolás kötelezettségével. Egy bűvész ilyenkor mondaná: „Vigyázat, csalok!” De nem kell megijedni. A H ~ SZ fölcserélődése szinte közhelyszerű az összehasonlító nyelvtudományban, olyannyira, hogy az indoeurópai nyelvészetben ma is kötelező jelleggel tanul erről minden bölcsészpalánta. Most főleg magyar példákat nézzünk:

húny(ik) ~ szúny(ik), szun(dít)	hervad ~ sorvad
hamarjában ~ szaporán	sej ~ haj
hápog ~ sápag	hang ~ zeng, cseng
hámlik ~ számlík (régí ‘szántódik’)	hörpöl ~ szörpöl
heves ~ sebes	kurkász ~ csürkész
Mihály ~ Misi, Miska	hurka ~ csurka
angol <i>hip</i> ~ ‘1. csípő (fn.) 2. csipkebogyó’ ³	csüng, csügg ~ ang. <i>hang, hinge</i>

és így tovább, kevés gondolkodás után bárki folytathatja.

A H ~ SZ behelyettesítés eredményeként kapott *szalom nincs meg nyelvünkben⁴, viszont van *szalma*. Nézzük, mit mond róla szótárunk:

SZALMA, (szal-ma) fn. tt. *szalma-t*; palócos ejtésekkel: *száoma, szóma, szuóma, száoma*. 1) A gabonák s egyéb pázsitfűvek neméhez tartozó növények felszálasodó sarja, szála... Hangra és jelentésre egyezik vele a csagatáj *szalman*, török uigur *szaman* (Vámbéry); továbbá a szláv nyelvekben átvetve divatos *szlama*, s a gabnaszárt jelentő német *Halm*, a latin *calamus, caulis*, perzsa *kalem*, arab *kalam*, szanszkrit *kalamasz*; ezek ismét oly szókkal állanak gyökhangi rokonságban, melyek magasra meredést, nyulást, emelkedést jelentenek, mint a szanszkrit *kul* (halmoz); *kulan* (halom); német *Halde, Hals*; latin *culmus, culmen, collis, collum*; a magyar *szál, szár, halom* stb. T. i. a *b* egyfelül *k*, másfelül *sz* hangra szeret változni, nem csak a mi nyelvünkben, hanem másokban is, mint: *hörpöl, szörpöl, sorbet; horret szörnyed; hirtus, haarig, szőrös; Horn, cornu, szaru; cor, Hertz*, szlávul: *szrdzje* stb. Ennélfogva a fenn említett szókban a *hal, szál, cal, cul, kul* gyökök egy eredetre mutatnak, s egy alapfogalmat t. i. magasságot fejeznek ki. Minthogy továbbá a hangok átvétele az eredeti alaknak némileg elferdítése: tehát a magyar *szalma*, a német *Halm*, és latin *calamus* eredetibb alakok, mint a szláv *szlama*. A latin *stramen*, és német *Stroh*, mint a *sterno* és *streuen* igék származékai, a szalmának azon rendeltetésére vonatkoznak, mely szerént azt alomul használják, pl. a barom alá vetik, hintik; de maga az anyag eredetileg latinul: *calamus, culmus*, németül *Halm*, magyarul *szál* vagy *szár*. Végre mi ezen szó alakját illeti, az valódi magyaros, mint a *duzma, szuszma, tutyma, fityma, elme, eszme, isme, böszme* s több másokban.

³ Bármennyire is kapálózik az akadémikus nyelvészet az efféle – általa „véletlennek” vagy „felszíni hasonlóságnak” minősített – szópárok ellen, meggondolandó, hogyan és miért lehet két ily távoli nyelvben ugyanazon, rejtélyes kapcsolat a vadrózsa termése és a testrészt között, ráadásul hangalakban is csupán egyetlen, viszonylag könnyen magyarázható eltéréssel (H ~ CS). Ha pedig tovább nyomozzuk a testrészt utaló angol szót, eljutunk egy ‘hajlik, ívelődik’ jelentésű IE gyökhöz, ezen keresztül pedig az ószász *huwil* (ma *hill*) ‘hegy’, mai angol *heap* ‘halom, kupac’ főnevekhez. Ha pedig CzF-ben követjük *csípő* gyökét, kapjuk a (*hepe*)*bupa* összetételt. Minden út a halomhoz vezet, és nemcsak képletesen. L. még alábbi elemzésünket.

⁴ Itt a * csillag jele nem kikövetkeztett (föltételezett), tehát valósan nem adatolható gyököt vagy tövet jelöl, mint a történeti-összehasonlító nyelvtudományban, hanem a nyelvben nem létező (illetve nem is lehetséges) szóalakot, ahogyan a strukturalista nyelvészeti iskolák használják.

Így már teljesen világos. Nemcsak a H ~ SZ váltakozásra kaptunk újabb példákat, hanem megtudtuk azt, amit hiába kerestünk a HAL gyök, illetve címszó alatt: hogy a HAL tekinthető a SZÁR v. SZÁL gyök hangalaki párjának. mindkettőt egyesíti magában. CzF itt már összevonja a korábban még elkülönített, két HAL gyököt, amikor azt mondja: „oly szókkal állanak gyökkhang rokonságban, melyek magasra meredést, nyulást, emelkedést jelentenek”. Ez természetesen közvetlen „beismerése” annak, hogy HAL-om és HAL-ad mégis csak összetartoznak, közösnek tekinthető a gyökük. Szótárunk innen már szépen vezet tovább bennünket, ha soravesszük a most említett további szavakat, illetve gyököket. Ezzel végső soron eljutunk egy *ser/sar* gyökhöz⁵, mely anyanyelvünk igen sok szavát fogja csokorba, s egyúttal magyarázza is a közöttük fennálló kapcsolatokat: ide tartoznak olyan szavak, mint *sarjad, sarjú, serken, serény, serény*. De menjünk tovább, s kérdezzük meg: vajon a *sar/ser* mintájára van-e *har/ber* gyök, s arról mit mond CzF? A HER gyök első két jelentése, vagy inkább elágazása: 1) hímerő, here (vö. német *Herr*); 2) fűféle, csak összetételekben, pl. lat. *herba*, lóber(e), gólyahír, *haraszt*, csibehír, stb., vö. SAR, CSERJ; 3) hangok, mint pl. *berég, berjő* ‘fogoly’ stb.; 4) helynevek gyöke, pl. *Herend, Herpály*, stb. A HAR gyök pedig, ugyanígy lerövidítve: 1) hangutánzó, pl. *barsog, baris, barkály, barang*; 2) indulatkitörés: *barag, harc* stb.;... 4) terjedés, sarjadzás, cserje, erdőség a magyar *haraszt* és *baricska* származékban, német *Harz*, Erdélyben a *Har-aly* nevű vidék, talán a. m. Erdő-alj. E gyök összevethető a rokon *gar, ger, bor, ber, karcz, sar, zsar* gyökökkel.

A SZAL gyök szócikkében nemcsak a *szalad-balad* párral, hanem a *száll* és *sziel* szavakkal is találkozunk. Ez nemcsak azért fontos, mert a halmok tetején általában fúj a szél (sőt mintha egész éghajlatuk kissé eltérne a környezettől), hanem azért is, mert nyelvújítási *szellem* szavunknak ez az egyik forrása (a másik a *szellet*). És hát hogyné tartozna ide a *száll* ige is, hiszen a halom tetején mit is csinálna *szellemünk*, mint hogy igyekszik még följebb emelkedni, *szállni*. Pontosán ezért emeltük a *balmot*, a természettel és a Teremtővel valami csodás módon együttműködve, az Ő rendelését végezve; és persze ugyanezért mászunk föl rá. Bár testünk a halom csúcsán kénytelen maradni, szellemünk *szárnnyra* kap, mert egészen természetes módon ez a szó is idetartozik, sőt maga a *származik* is. Ezt CzF nélkül is tudja minden magyar ember, még ha eddig nem is biztatták arra, hogy nyelvének szavait ily módon rendezgesse magában. Inkább azt verték-verik bele furkósbottal, hogy az egyetlen „tudományosan megengedett” kérdés szavainkról: „Honnan (értsd: melyik, nálunk fejlettebb nyelvből) vettük?”

Érdeemes ellenőrizni, vajon az indoeruópaiban is föllelhető lesz-e valamiféle kapcsolat az emelkedés és sarjadzás (növekedés) között. Ezzel folytatjuk a korábban elejtett szálát (még emlékszünk rá: azért kellett elejtenünk, mert a CzF szótár HAL szócikkéből csak úgy tudunk tovább menni, hogy mintegy „megelőlegeztük” a H ~ SZ átmenetet). Számíthatunk arra, hogy most is több különböző szót, nyelvállapotot, esetleg nyelvet kell összevetnünk a belső megfelelések fölfedése érdekében. Indulnának elegendő lesz egyetlen szócikk elolvasása a Klein-féle szótárból (szögletes zárójelben az eredetiben természetesen nem szereplő magyar fordításokkal):

culm, fn. stalk, stem [(fű)szár, törzs]. – lat.. *culmus* ‘szár, szalmaszál’, egy vele a gör. *κάλαμος* ‘nád’, orosz *солома* ‘szalma’, óporosz *salmе* ‘szalmaszál’. Vö. **calamary** [tintahal]⁶..., **haulm** [szár, szalma], **shawm** [R. nádsíp]...

⁵ Ugyanazon gyök, melyre előadásaimban a *szárnny* – *szirom* – *szellem* hármast visszavezetem (szintén Pap Gábor gondolata, lásd Pap 1993:124). Semmiféle ellentmondásról nincs szó, e gyök nyilvánvalóan rendkívül „termékeny”, és sokféle elágazó.

⁶ Sajátos körülmény, hogy a *halom* kapcsán előjön az írás képzete, vö. *kalamáris* R(égi magyar) ‘tintaható’, de csak a magyarban, az angolban nincsenek ilyen szavak. Ha csak egyszer fordulna elő, nem is említenénk, de l. az elemzést *Cserákja* című, előkészületben lévő tanulmányunkban.

Rögtön észrevesszük, hogy a *culm* hangalakja majdnem teljesen egyezik *halom* szavunkkal (vö. *kulminál*). Láttuk, hogy *szalma* szavunkat az akadémikus nyelvtudomány ugyanúgy szláv eredetűnek minősíti, mint a *halmot*, és ugyanaz a helyzet vele, pl. az orosz nyelvben: a *colama* főnévnek nincs szóbokra, tehát belőle ugyan képződik néhány szó (mnevek, stb.), de másfelé nem vezet út, azaz nem tudjuk összekapcsolni sem a *halommal*, sem pedig a *szár*, *szál*, illetve *kel*, *halad*, azaz emelkedést, növekedést jelentő szavakkal.

Ha jól megnézzük a Klein-féle szótár fenti szócikkét, felsejlik, hogy itt valami súlyos, talán visszavonhatatlan dolog történik az indoeurópai nyelvekben. A mai angolban ritkának, szaknyelvnek számító *culm* szócikkében már nincs utalás a latin *culmen* ‘csúcs, tető’ szóra, holott a kapcsolat – legalábbis tartalmi szinten – még a középmeretű latin-magyar szótárban is jelződik:

culmen... 1. orom, csúcs, (tető)gerinc... 2. *transl.* tetőpont; 3. *poet.* szár

culmus... 1. szár, szalmaszár; 2. *transl.* kalász; 3. szalmatető (Györkösy)

Még hozzá oda-vissza jelződik: az első szóban a „költői kifejezésnek” minősített *szár*, a másodikban pedig a *szalmatető* jelentésekkel. Az angolban már csak részlegesen lehet fölfedni: nyelvtörténeti adalékokat, ritka vagy régies szavakat kell hozzá kinyomozni (mert pl. a mai angol *straw* ‘szalma’ egyáltalán nem ebből, hanem a *strew* ‘hint, szór’, végső soron pedig egy ‘leterít, nyújt’ jelentésű IE gyökből ered). Világosan tetten érhető itt valami, amit nyugodtan nevezhetünk elszervetlenülésnek, annak is talán az utolsó lépcsőfokáról van szó. De nemcsak Klein, hanem a híres Webster szótár is élesen elkülöníti a két dolgot, szinte már hivalkodva, mintha mondaná: „Itt ugyan van két szó, melyekben a felületes szemlélő hasonlóságot vél fölfedezni, de mi, modern nyelvészek, tudományunk teljes vértetéében fellépve kimutatjuk, hogy a látszat csal, ez két teljesen különböző szó, hiszen ugyan mi köze lehetne egymáshoz a növényi szár vagy szál fogalmának a csúcs, vagy orom fogalmához? Nyilvánvalóan semmi, aki pedig mást mond, azműkedvelő. Legjobb esetben valamiféle másodlagos, metaforikus ügyről lehet szó, vagyis a szóképek körébe tartozik.” Itt már hat a Saussure-i méreg: a nyelvi jel önkényességének, megállapodásszerű voltának, megmagyarázhatatlanságának tantétele, melyet ugyan külön bizonyítani már szükségtelen (érdekes, hogy már Saussure-nek sem kellett!), de állandóan jelezni kell azzal, hogy a „felületes szemlélő” (a nyelvészek kivételével minden halandó ide tartozik) számára hasonlónak tűnő szavakat a szótárban teljesen és végérvényesen szétszedünk, elkülönítve kezelünk. Egészen odáig, hogy ma már a legtöbb szótárforgató azt mondja: „Lám, mennyi a felszínes hasonlóság a nyelvben! De hát közismert, mennyire logikátlan, irracionális a nyelv.” És ezzel a dolog el van intézve, az akadémikus pökhendiség, a szerves összefüggésekkel szembeni tehetetlenség, a megalapozatlan önhittség óriási diadalt aratott; úgy tudja terjeszteni a hamis tudatot, hogy közben még folyton ki is tünteti magát érte.

A szerves összefüggésrendbe nemcsak a hangtani megfelelések tartoznak bele, hanem a külső hasonlóságon alapulóak is. A halmok jellegzetesen KUP alakúak, és e gyökkel Czuczor-Fogarasi nemcsak *hupa* szavunkat kapcsolja össze, hanem *kupa*, *köpü* sőt *kúp* és a KOP gyök révén a *koponya* is, melyet a halommal éppen a *szellemiség* köt össze, van is ilyen nevű halom. De az indo-európai nyelvekben és „gyökeikben” erre már nincs utalás, mint ahogyan nincs utalás a növényi növekedésre sem, míg a mi nyelvünkben ez három irányból is megvan: *kel* – *haj-t* – *szár*.

E kitérő után térünk vissza a *szalma*hoz, csak hogy fölmerül a kérdés: mit is akarunk mi tartalmilag ezzel a *szalma*val? A mai köznyelvben gyakran az ürességnek, értéktelenségnek a kifejezője, pl. *szalmat csépelni*, *szalmaláng* stb. A hagyomány azonban mást mond. Hova tettek (tesznek ma is?) szalmát – nem csak a természetes műveltségben élő népcsoportok (moldvai

csángók), hanem még a XVII. századi angol úri családokban is? Két fontos helyre: a karácsonyi asztal alá és a szülő asszony alá, vö. angol (*lady*) *in the straw* R. (értsd: Régi nyelvhasználat) ‘gyermekágyas asszony’, szó szerint ‘hölgy a szalmában’, de ma már nem sok angol ismeri ezt a kifejezést, forrásaim közül csak az OED közli, mint elavult kifejezést. És a Megváltó nem *szalmán született*? Nem csak a hagyomány, hanem nyelvünk is (főleg a nyelvünk!) erőteljesen tanúskodik arról, hogy bizony a *szalmán*, a Nap erejét őrző, színét idéző rendkívüli anyagon, illetve ennek közvetítésével átszűrődik, róla-belőle származik valami, ami eddig nem volt látható, csak sejthető, ami most testet ölt. A legmagasabb rendű *szellemiség*, maga az istenség ölt ilyenformán alakot számunkra: az Ige, a *szó*⁷. A Tejút népi neve *Szalmásút*, a *szellem* útja, egyfajta szellemi út, és honnan származik ez a szalma? Ez bizony a *szűrűről*, vagy ahogyan többfelé mondják a Kárpát-hazában, a *szűrűről*, amely valóban búzát szűrő helye, egyik régi szótárunk így is *magyarázza*. Ugyanakkor a szűrés révén kapott szalma maga is alkalmas a szűrésre, a *szalmán*, a Nap erejét őrző, színét idéző rendkívüli anyagon, illetve ennek közvetítésével átszűrődik, róla-belőle származik valami, ami eddig nem volt látható, csak sejthető, ami most testet ölt. A legmagasabb rendű *szellemiség*, maga az istenség ölt ilyenformán alakot számunkra: az Ige, a *szó*⁸. A Tejút népi neve *Szalmásút*, a *szellem* útja, a lelkek útja is. Ezek után már nem is kell csodálkoznunk azon, hogy SzŰR és SzŰL nyelvünkben azonos hangalakúaknak tekinthetők, és ily módon az angoloknak is meg tudjuk magyarázni a *be in the straw* ‘gyermekágyas’ kifejezést, ők már ezt nem értik a nagy oxfordi szótár megmosolyogtató magyarázata szerint a szalma célja a vajúdó asszony kiáltásainak elfojtása (!) volt. Nyelvünket ugyanis nem azért kaptuk, alakítottuk ilyenné, hogy aztán véka alá rejtjük, mint azt a bizonyos gyertyát a jézusi példázatban, hanem azért hogy magasra tartva fényével bevilágíthassuk nyelv és valóság rejtettebb zugait is – más nyelvek és műveltségek rejtettebb zugait is. Akkor is, ha ezt a bevilágító, felvilágosító munkát más nyelvek beszélői nem igénylik, sőt kereken elutasítják ezt, akkor is, ha hazai nyelvtudományunk, mai szótáraink ezt nem merik föl vállalni különféle politikai-eszmei, szakmai okok miatt.

A szalmának valóban jelentős szűrő hatását tartja számon a hagyomány.⁹ A szalma *kiszűri*, *szétszórja*, vagy elnyeli, tompítja a káros kisugárzásokat; eleink nemcsak azért *báltak szalmazsákon*, mert szegények voltak, vagy mert nem volt műanyag matracuk, hanem elsősorban azért, mert így tudtak védekezni például az éjszaka különösen erős káros földszugárzás (vízerek), vagy szüléskor a még fejletlen újszülöttet fenyegető sokféle ártalom ellen. És persze cserélni sem csak azért kellett rendszeresen az ágyszalmát, mert nagyon összenyomódott, elporlott, hanem azért is, mert telítődött a kedvezőtlen sugárzásokkal (a szűrő eltömődik); figyeljünk fel egy régi szép szólásunkra: „Rossz szalmán aludt.” (ME) A mai ún. „bio-matracok” megkísérlik visszacsempészni ágyunkba a szalmát, csak hogy a szivacsrétegek közé préselt szalma nem cserélhető. Ugyanilyen védő hatása van a gyapjából szőtt *csergének* is, nem csodálni való tehát az, hogy a szó első szótagja hangtanilag szintén idetartozik. Továbbá a szalma a *térként* is felfogható *szűrűről* származik, ezt is, meg a *csergét* is *leterítjük*, hogy háljunk rajta. „Terítsd le a köpenyeged!” kéri Szent Györgyöt a Szeged környéki gyerekek mondókájukban – írja Molnár V. József.

⁷ Nyilván észrevesszük, hogy a *szó* nemcsak a *szóval* függ össze, hanem *szól* igénnel, emez pedig pontos hangalaki párja a *szűl*nek. Ez másfelé vezet, és nem lehet mostani vizsgálódásunk tárgya, de lásd Pap 1994:42-55.

⁸ Nyilván észrevesszük, hogy a *szó* nemcsak a *szóval* függ össze, hanem *szól* igénnel, emez pedig pontos hangalaki párja a *szűl*nek. Ez másfelé vezet, és nem lehet mostani vizsgálódásunk tárgya, de lásd Pap 1994:42-55.

⁹ A gondolat fölvetéséért Szabó Antóniát illeti köszönet.

A szalmát állatok alá is teszik, amikor is neve *alom*, e szó pedig csak az első mássalhangzó hiányában tér el a szalmától és a halomtól. A H mássalhangzóról nemcsak azt érdemes tudni, hogy SZ hanggal váltakozhat, hanem el is tűnhet (e látszólagos hangtani játékok kemény törvényszerűségeket takarnak, melyek fölfedezése javában tart). Az alomról régi szótárainkból megtudjuk, hogy eredetileg főleg a sertések alá tett szalmát hívták alomnak. És tovább pörgetve a dolgot, mire való az alom? hogy ember vagy állat aludjon rajta, tehát már *áalom* szavunknál vagyunk. Engedtük, hogy a nyelv útján egymás mellé kerüljön disznó és áalom, így most már nehéz megállni, hogy ne gondoljunk Emese álmára: őszanyánk neve ugyanis éppen nőstény disznót jelent. Álomban termékenyíti meg őt a Turul (vagy *ráolt* egy már megfogant életre), s álomban tudja meg: nagy királyok anyja lesz. S az így megszülető gyermek neve természetesen Álmos lesz. Vajjon ezek után kezdhethetünk-e valamit *alma* szavunkkal? Már hogyan kezdhethetünk! Csupán az Állatöv egy bizonyos pontjára kell képzeletben lépni, ahol együtt van Disznó mint a Bika jegy keleti megfelelője, a már említett Szent György mint a Bika havának időbeli indítója (napja április 24), és az alma mint az élvezetek egyik sajátos megjelenítője (s ezzel a Bika-tulajdonságoké népművészetünkben). A nyugat-európai folklórban (nem népművészetben!) mitől esik halálos *álomba* Hófehérke? Bizony mérgezett *almától*. A Teremtés Könyvében Ádám és Éva viszont éppenséggel felébred az almától, kinyílik az eLMéjük, tudatos lényekké válnak, tehát újra a SzeLLeMnél vagyunk. Az óriási jelentőségű dolog itt az, hogy a magyarok számára ezek az összefüggések már eleve adóttak az anyanyelvben, míg az angol, héber stb. nyelvekben nem adóttak, illetve csak részleges összefüggések mutatkoznak: angolban összecseng aPPLe ‘alma’ és BuLL ‘bika’, csak náluk az a nagy baj, hogy népművészetükben kávé az alma nem képes megidézni a Bika tulajdonság-csoportot azon egyszerű oknál fogva, hogy nincs népművészetük. Hogy az Emesét álmában érő hatás milyen természetű, jól láthatjuk Tóbiás Klára *Emese álma* című zománcképen: a turult Emese feje fölött ábrázolja, a madár szárnyaival mintegy körülfogja a fejét, vagyis tisztán szellemi, az eLMére ható erőként jelenik meg: Emesénk besugárzást kap, meghozzá a nemzetség talán legmagasabb szintű képviselőjétől. Hogy ezzel pl. Anonymus milyen tökéletesen tisztában volt, mutatja az, hogy az Álmos nevet latinul *is* értelmezi; e nyelvben két jelentése van az *almus* melléknévnek: 1. tápláló, éltető (innen a közismert *Alma Mater* kifejezés) és 2. jószágos, kegyes, szent. Érdekes, hogy latinban az alma ide köthető (MaLus), de az áalom (somnia) hangtanilag már semmiképpen. Tehát Anonymus leckét ad nekünk, hogyan kell anyanyelvünk segítségével értelmezni, megvilágítani a más nyelvekben már széthullott összefüggéseket. Ezt a nyelvet nem arra kaptuk a Teremtőtől, hogy hamburgert vásároljunk a McDonald’s üzletben, ostoba hirdetéseket adjunk fel vagy félművelt pénzemberekkel társalogjunk, erre a célra más nyelvek is megfelelnek.

Nem fog történelemhamisításnak számítani, ha föltételezzük: Emese éppen egy halmon töltötte az éjszakát, amikor ezt álmodta (egyébként is gondolhatjuk, hogy a főember és feleségének szállását aligha valami vízmosásban vagy egyéb mélyen fekvő helyen állították fel). A halmon, mely alakjával még a női eMLőt is megidézi, elpihenve (*csúcs ~ csöcs*) az Anyaföld tejével, teljességével töltekezhetünk. Mintha *szalmaszálon* szívnanak magunkba a Föld erőit, vagy azáltal „sütnénk ki” az ilyenkor teljesen feltöltött „akkumulátorokat” a Föld belsejéből: „A Szent György éjszakáján húzott harmat a föld erejét, zsírját, s az ég csillagfényét rejti” – megint csak Molnár V. József szerint. És bár Bika úr érzékeink felügyelője, valamilyen értelemben szellemiségünk is részt kérhet és kaphat a jóból, amit eLMe szavunk mássalhangzói jeleznek. A *szellem* egyetlen mássalhangzóval több ennél, pontosan azzal, amelyből H lesz a *halomban*; ott fenn érzékeljük, sőt *halhuk* is a *szelet*, nemcsak érezzük, sőt azért mentünk fel rá, hogy meg*halhuk*, hogy egy kicsit meg*halhunk*, s aztán megtisztulván, rendeződve új életre *kehünk*. Ezt mondja el – és talán még egyebeket is – gyönyörűen a *halom – alom – szalma – áalom – hullám – alma – emlő – elme* sorozat páratlan tömörséggel.

Külön is érdemes most már a *halom*, *hall* és *halál* összefüggését taglalni. Az év jeles napján vagy éjjelén („szent helyén szent időnek” – Molnár V. József) a halomra kapaszkodik az ember ugyanazért, amiért búcsúba megy: hogy rendeződjön, hogy kiszűrje magából azt, ami rossz, romboló, visszahúzó. Lefekszik a földre, teste-lelke együtt rezeg a mindenséggel, de leginkább a föld rezgéseire fogékony ilyenkor. Olyan alkalom ez, amikor nem a látás, hanem a hallás (és tapintás) révén hangolódunk rá a kozmoszra, mint a gyermek Vak Béla a Zengő hegyen, aki látásától megfosztván, képes volt pusztán hallás révén megszerezni – as évszázados tölgy lombja között susogó-zúgó szelet hallgatva – mindazt a tudást, melyet egy Árpádházi királytól megkívántak (Szántai Lajos). Nem is kell ezen annyira csodálkozni, ha meggondoljuk, hogy a keleti gyógyításban a fül ugyanúgy leképezi az egész emberi testet, mint a talp. A fülön át, amit tekinthetünk szűrőnek, de visszaverő-összegyűjtő tükörnek is, a világ teljessége jöhet át számunkra, ha pedig lefekve fülünket a földhöz szorítjuk, nagyon távoli, és halk üzeneteket is fogni tudunk, mert a földben sokkal gyorsabban terjed a hang (és egyéb rezgés is), mint a levegőben. Fennáll a párhuzam a talppal: mezítláb földön, főleg frissen szántott földön járva, nemcsak talpgyúrásban vagy –kenésben részesülünk, hanem a földterőkkel is töltekezhetünk úgy, ahogy máskor soha. Ha talpunkkal tudunk valamilyen értelemben „fogni” rezgéseket, hullámjelenségeket, talán nem lesz túl nyakatekert gondolat, hogy a talpunkkal is „hallunk”.

Érdeemes egy kicsit a hanghatásokkal foglalkozni. Térjünk vissza a fentebb már említett HuPa szavunkhoz, és vegyük most észre, hogy ez hangutánzó szó is. Gyöke pedig CzF szerint ugyanaz a hangutánzó Hu, mint *bullám* szavunké: *huppan*, *bull*. A Hu ráadásul disznók hajtására használt szó is (teljesebb alakja *hücs*). E hangutánzó gyök három szempontból is fontos: 1) *p* hanggal kiegészítve a már ismert HUP gyököt és rokonait kapjuk, tehát ilyen módon összekapcsolódik hanghatás és a halom alakja; 2) meglehet, hogy ez a *szél*nek is a hangja, hiszen hangalaki párja a SUH-og; kulcsszerepe van a *szellem* elemzésében, hiszen régi nyelvünkben *szellet* egyaránt jelentett szelet és szellemet, sőt ép anyanyelvi érzékkel a *szellemben* is észre kell vennünk mindkettőt; 3) aligha véletlen, hogy újabb utalást kapunk a disznóra (l. fentebb az *alom*ról és a Bika jegyről írottakat). A HULL szócikkében CzF említ egy rejtélyes HoL gyököt: „...a közdivatú *holnap* időhatározóban is megvagyon. Régi jelentése: hajnal, reggel, nap kelte; továbbá, azon nap, mely a legközelebbi hajnal után következik... Gyöke vagy a fehérséget és fényességet jelentő *bo* (hó), (honnan ‘halvány’ is), minthogy reggel, hajnalban fényesedik, világosodik az ég; vagy hihetőbben, az emelkedés, kelés eszméjét kifejező *bo*, minél fogva *bol* annyi, mint kel v. köl, kelet, világ vagy nap kelte...”

Úgy látszik, érdemes volt rábízni magunkat Czuczor Gergely és Fogarasi János bámulatos anyanyelvi érzékére, mert nemcsak egyenes vonalú előre haladás történik a *halom* mint jelenség vizsgálata közben, tehát nemcsak új meg új ágak, utak nyílnak a sokoldalú elemzés számára, hanem állandóan vissza is tudunk csatolódni, föl-, illetve megerősíteni korábbi szempontokat és jellemzőket. Közismert, mekkora jelentősége van a halmon történő éjszakázásnak, a napkelte bevárásának, amikor az imádkozással töltött éjszaka után a kelő nap fényében mintegy *feloldódik*, s egyben talán be is *oltódik*, a lélek; pl. a csíksomlyói búcsúnak ez a betetőzése (vagy *kulminációja*, de hát a fentebbi elemzésből következik, hogy ez nem is idegen szó a magyarban). Egyrészt arról van szó, hogy a *bullám* szóban feltételezett *bol* gyök szépen összefogja a már ismert emelkedés, kelés (kelet) eszméjét a fényesség (fényesedés) új képzetével. Másfelől a *holnap*, a *hajnal* bevárásával egyfajta hullámmozgás részesei is leszünk, amennyiben a nappalok és éjszakák váltakozása felfogható hullámmozgásnak – akár olyan értelemben is, mint a hanghullám, vagyis sűrűsödések és ritkulások váltakozásának. Persze nem egyenletes szinuszhullámot kell elképzelni, ennek amplitúdója és hossza is naponta változik – csak a két napéjegyenlőségi pontban lesz azonos – de mindenesetre olyan hullámmozgás, melynek napról-napra változó értékeit az önmagában szintén hullámtermészetű fény alakítja, szabályozza.

A *halom* jelentéseinek eddigi tömör összefoglalása: 1. emelkedés, haladás, csúcs; 2. kelés (ami meggyűlik) a föld testén; 3. kúpalak, köpü, koponya; 4. növényi szár, sarj(adzás); 5. száll, szárny; 6. alom, szalma, szérű, szűrés (szigetelés); 7. álom, alvás, hálás, halál; 8. szél, lehelés, fúvás; 9. sertés, galamb, bika, Szent György; 10. szellem, elme, lélek; 11. alma, emlő, tej; 12. hallás, hanghatások, rezgések (felfogása), hullám; 13. kél, (ki)hajt, hajlat.

Végül a sok közül egy-két ígéretes folytatási lehetőségre hívnánk föl az olvasó figyelmét. A fentiekben a halmok működését erősen kötöttük a Bika jegyhez, az erre irányuló további elemzésnek feltétlenül foglalkoznia kellene az alábbiakkal: a) Mondáinkban, népmeséinkben a táltosok gyakran *bika* alakban küzdenek meg egymással, s ilyenkor a küzdelem halom tetején zajlik, vagy pedig két szemben lévő halomról lefutva ütköznek meg (talán éppen egy szérűn), lásd pl. Szűcs Sándor rajzát, Pusztainé 1993:164. kép; b) bár a disznóra mint a Bika jegy keleti megfelelőjére több utalást is találtunk, szó sem esett a Galambról, mint idetartozó holdház-állatról, pedig hangtanilag is föltétlenül idevonható, olyannyira, hogy a *Columba* madártani nevet Klein a 'sötét színű' jelentéssel bíró **qel-*, **qol-* IE gyökből vezeti le, mely gyanúsán hasonlít a már tárgyalt **κ(ε)λ-* (vagy **κ(λ)ει-*) 'dől, hajlik' és **qel-* 'kél, felmagasodik' IE gyökökhöz. Ha pedig a szóvégi *-mb* hangcsoporton akadnánk fenn, az megtalálható a halom egyik rokonértelmű szavának, a *domb*nak a végén. Éppen a galamb az, mely népművészetünkben és -dalainkban a leggyakrabban ábrázoltatik úgy, hogy csőréből virágzó-leveledző ág *kél*, *sarjad*, *hajladozik*, *hajt* ki, ezzel mintegy tovább mondva a teremtést (Pap 1992:39-41).

A másik irányban éppen a Bika szót volna érdemes elemezgetni. A TESz és CzF szerint is forrása a török *bugha*, s véleményünk szerint a helyzet nagyon hasonlít ahhoz, amit fentebb a HUP gyök vizsgálata kapcsán tapasztaltunk, vagyis mintha megint összefonódna alak és hanghatás. Az előbbire sorolhatjuk a BOGlya, BUGolya főneveket, a BUK ~ BÓK gyökpárost (*buk*kanó mint KRESz-tábla jelzése, *bókol* = *meghajol*), utóbbira pedig a *bőgés*, sőt *bűgás*. „Bika módjára bőgő gémfaj”, mondja CzF a bölömbikáról. *Bűg* szavunk több érdekes jelentést fűz egybe: 1) (tehén, bika) bőg; 2) malac hangját jelöli; 3) galambdúc; 4) (sertés) párosodni vágyik; 5) bűgőcsiga hangja. (CzF, UMTESz). Ha tehát eddig hiányoltunk egy olyan szót, mely egyszerre utalna nemcsak a Bika jegyre, hanem az idetartozó másik két állatra, a Disznóra és a Galambra, akkor most láthatjuk, hogy ez a szó sem hiányzik nyelvünkéből. Végül vegyük észre, hogy a hangbokrok szintjén BÚG nem más, mint HUP megfordítása.